

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 4 מאי 2014

ניתן לקריאה באתר המכללה:
<http://www.dyellin.ac.il>

**יחס המדריך הפדגוגי ומודרכיו
להענקת מתנה במהלך הדרכה פדגוגית**

דיאנא דעבול וח'נסאא דיאב

יחס המדריך הפדגוגי ומודרכיו להענקת מתנה במהלך הדרכה פדגוגית

דיאנא דעבול וח'נסאא דיאב¹

תקציר

עורכי מחקר זה מבקשים לעמוד מקרוב על היחס של מדריך פדגוגי ושל מודרכיו למתנות המוענקות במהלך תקופת הלימודים. במחקר משולבים כלים כמותיים ואיכותיים והוא כולל שאלונים פתוחים שמילאו סטודנטים וראיונות עם מדריכים פדגוגיים מהמסלול לחינוך מיוחד בחברה הערבית, במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דויד ילין. ממצאי המחקר מראים כי הסטודנטים מוכנים – ומעדיפים – להעניק למדריך מתנה סמלית בשם כל הקבוצה, בסוף שנת ההדרכה, מתוך הכרת תודה, הערכה, חיבה ורצון להשאיר מזכרת. נוסף על כך, המדריך ומודרכיו מעדיפים מתנה קבוצתית, סמלית, שתוענק לצוות בית הספר שבו הם מתמחים, כהכרת תודה על הליווי המקצועי ועל פתיחת שערי בית הספר לתקופת ההתנסות המעשית בהוראה. עוד עולה מהמחקר כי לרוב לא חל שינוי מהותי בעמדה זו של המדריך ומודרכיו כלפי הענקת מתנות במסגרת ההדרכה הפדגוגית, לאורך תקופת השהייה במכללה. הדיון עוסק בשאלות רבות הנוגעות למהות הענקת המתנה במסגרת הכשרת מורים והדרכתם והוא מעלה כמה סוגיות מקצועיות, ובהן: משמעות מסגרת ההדרכה בהכשרת הסטודנט הערבי להוראה; חיפוש אחר ייחוד דרך הענקת מתנה; התייחסות למתנה אתית-חינוכית בהדרכה; יחסי נשים-גברים בחברה מסורתית והשתקפותו בסוגיית המתנה; יחסי תלות של המדריך ומודרכיו ורגשות חשש ממתנה והשלכותיהם על עבודת המדריך. תאריכים: מדריך פדגוגי, הדרכה פדגוגית במגזר הערבי, הענקת מתנות, אתיקה מקצועית, יחסי מטפל – מטופל

מבוא

העיסוק בסוגיית המתנה בספרות המקצועית, מובא בעיקר בהקשר של מקצועות טיפוליים ותרפויטיים, כפי שנוציג בהמשך. סוגיה זו לא זכתה להתייחסות מספקת בהדרכה מקצועית ופדגוגית, למרות התייחסות שההדרכה תוחמת בתוכה מעולמות היחסים התרפויטיים שמאפיינים יחסי מטפל-מטופל המקבילים לא-פעם ליחסי מדריך-מודרך. שאלות רבות נשאלות סביב נושא הענקת המתנה במסגרת יחסים שונים, כגון יחסי מטפל-מטופל, עובד-מעביד, מורה-תלמיד ועוד. מהי משמעות המתנה? מדוע אנו מקבלים מתנה או נותנים אותה? השאלות נעשות מורכבות עוד יותר כאשר מעמיקים בפרטי פרטים: האם מותר למדריך לקבל מתנות ממודרכיו? מהי המשמעות כשהמודרכים נותנים למדריך מתנה? האם זה משנה מתי ואיך ניתנת המתנה? מה הן תגובות המדריך בעת קבלת מתנה שכזו? על שאלות אלה, אשר לא מצאנו להן מענה בספרות המחקר הרלוונטית, ננסה לענות במאמר זה. מטרת המחקר היא לעמוד מקרוב על יחס המדריך הפדגוגי ומודרכיו להענקת מתנות במסגרת ההדרכה הפדגוגית במסגרת הכשרת מורים ולבדוק האם חל שינוי ביחסם במהלך תקופת העבודה או הלימודים במכללה. במחקר משולבים כלים כמותיים ואיכותיים והוא כולל שאלונים פתוחים שמילאו סטודנטים וראיונות שנערכו עם מדריכים פדגוגיים מהמסלול לחינוך מיוחד בחברה הערבית, במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דויד ילין.

1. המתנה

הענקת מתנה היא דרך עתיקה ואוניברסלית להביע הכרה, תודה, הערכה, יחס לאחר ואהבה (Saad & Gill, 2003). למתנה משמעויות מילוליות וסמליות רבות: משמעותה המילולית של המילה "מתנה" בערבית היא "משהו שמעניקים,

1 דיאנא דעבול, ראש החוג לחינוך מיוחד בחברה הערבית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין ח'נסאא דיאב, מרצה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

נותנים לאות כבוד חיבה וידידות"; פירוש נוסף הוא "כלה": הכלה ניתנת כמתנה לבעלה ביום החתונה (אלמונג'ד, 1986). בספרדית המשמעות היא "חובה שעלינו להחזיר" ו"תמיכה והגנה"; בגרמנית המשמעות היא "רעל" וביוונית "הנתינה והידוק הקשר" (מנדולה, 1997). המשמעויות הסמליות הן רבות: המתנה מבטאת רגש שברצוננו להעביר למקבל המתנה, והיא ניתנת למען הידוק הקשר שלנו עם האחרים (Meares & Anderson, 1993). היא גם משקפת את הכוונות הטובות ואת היכולת של הנותן לתת ונחשבת כסמל לתמיכה במיוחד כאשר ניתנת לתינוק בידי הוריו (Silber, 1969).

היחס למתנה

ברוב החברות והתרבויות, נתינה הבאה לידי ביטוי במתנה, מביעה חיבה ורגש לאחר. באמצעות המתנה אנו יכולים להביע קבלת "אחר" ורצון ליצור עמו קשר ולפתחו. עם זאת הנתינה איננה דבר פשוט: יש האוהבים את עצמם בצורה מוגזמת ואינם מגלים עניין בזולתם. הם אינם מסוגלים להעניק כלל וכלל, וקשה להם לבנות יחסים עם זולתם. לעומת זאת, נתינה בלתי מאוזנת עלולה לאבד מערכה, קרי, הגזמה בנתינה עלולה ליצור קשר המושחת עליה בלבד, קשר המסתיים עם תום הנתינה (שקדי, 1998).

אם נתינה היא בבחינת הבעת רגש, הרי שלקחה מהאחר היא נטייה טבעית וצורך בסיסי המאפשר לנו תחושה של קיום וישות. הדבר ניכר מיום לידתנו. הילד מבקש מסביבתו ובוכה כשהוא זקוק למזון – עד קבלת מבוקשו. צורך זה ממשיך ומלווה אותנו לאורך כל חיינו. אנו מצפים מאחרים להתקרב אלינו פיזית ורגשית וזקוקים לאכפתיות, לכבוד ואף לעזרה בעת הצורך. הבעת רגש אלו הן בבחינת המתנה הנצחית שלה אנו זקוקים כדי להמשיך בחיים נורמליים (שקדי 1998). קבלת הנתינה מצביעה על רגש חיובי כלפי האחר. ברם, אם רגשות אלה משתנים לשלילה, תהיה הסיבה אשר תהיה, ניטה לדחות את הנתינה. אם בכל זאת מקבלים את המתנה במצב כזה שבו הרגשות משתנים לשלילה, אנו משתדלים ככל יכולתנו לא להשתמש בה. במצב זה אנו מעתיקים את רגשותינו השליליים מן המעניק אל אובייקט או אל מתנה עצמה; אנו דוחים ומוקיעים אותם כאילו דחינו או סירבנו למעניק המתנה עצמו (שקדי 1998).

נראה שבמקרים אחרים אנו דוחים את הנתינה לא מתוך דחיית המעניק ולא בשל קשר שלילי איתו, אלא מסיבות אחרות. אנו דוחים את הנתינה ומסרבים לקבל מתנה כדי לא לחזק את הקשר עם "הנותן", או משום שאיננו בטוחים ברצוננו לפתח קשר זה. סיבה נוספת לדחיית מתנה היא קיומו של חשד בכוונת המעניק ובמטרת הנתינה. זוהי תופעה שכיחה בקרב עובדי המגזר הציבורי – איסור והימנעות מקבלת מתנות מחשש כי כרוכות בהן כוונות זדון להשגת רווח או קבלת תמורה.

בתקנון עובדי ההוראה נאמר במפורש:

על עובד ההוראה להימנע מקבלת מתנות, שיש בהן משום טובת הנאה, מתלמידים או מהורים, בצורה קבוצתית או פרטית, פרט למתנות הבאות להביע בצורה סמלית הערכה או תודה למורה (משרד החינוך, 1999, פרק 3.3 סעיף 28).

סיבה נוספת לדחיית מתנה היא פירוש קבלתה כחולשה. הנותן הוא חזק והלוקח הוא חלש וזקוק לעזרה. זוהי פרשנות שמקורה בהשפעה חברתית ובהשפעה ערכית שנוצרו במסגרות המשפחתית, הסביבתית והחינוכית שבה גדל הפרט (שקדי, 1998). מסגרות חינוכיות חברתיות מדגישות את החיובי, הנאצל והנעלה שבנתינה, במיוחד בנתינה לחלשים ולנזקקים (אבוהב, 1998).

המתנה בהיבטים תרבותיים

כשאנו מקבלים מתנה, אנו חשים בערכו של המעניק ובהערכתו כלפינו. אנו מביעים כלפיו שמחה על שהביע את רגשותיו כלפינו. אנו משמיעים דברי תודה, שמחה והוקרה כאשר אנו מקבלים מתנות באירועים חברתיים. מתנות מביעות את

רגשותינו כלפי האחר ואנו מעניקים אותן באירועים משמחים כגון הולדת תינוק חדש, סיום לימודים באוניברסיטה ונישואים (אבוהב, 1998).

גם בחגים אנו נותנים מתנות כביטוי של רצון טוב ואיחולי ברכה לאחר (Knox, et al., 2003). באמצעות המתנה אנו בונים ומחזקים קשרים חברתיים עם זולתנו. למתנות צורות שונות: זר פרחים בעל ערך חומרי פעוט אך בעל משמעות רגשית אצילית וגבוהה. ישנן מתנות יוקרתיות למשל כאלה המוענקות במסגרות חברתיות ומשתנות בהתאם לאירוע: למשל, בחתונה מעניקים מתנה מזהב לכלה כמקור תמיכה בעת הצורך, מכיוון שבעת מצוקה היא יכולה למכור את הזהב ולהשתמש בתמורה הכספית שתקבל. בכך אנו מדגישים בפניה כי אנו חלק מהתמיכה וההגנה. מתן פרחים לחולה עשוי להגביר את האופטימיות שלו. באמצעות הפרחים אנו אומרים לו: "אנו כאן, ממתינים להחלמתך המלאה" ומביעים שמחה על החלמתו (Knox et al., 2003). אבוהב (1998) עסקה בעניין המתנות לחתונה, ולפיה מתנות לחתונה משקפות מעמד או סטטוס חברתי של המעניק בהתאם לסכום הניתן או לאיכות המתנה, ועל כן המתנות הן ריטואל חברתי והתנהגות נורמטיבית חשובה בחברה הישראלית.

משמעותה הדתית של המתנה אינה רחוקה מזו החברתית. בנצרות ובאסלאם (הדתות הקשורות לאוכלוסיית המחקר), הענקת מתנות היא ביטוי לחיבה בין בני האדם. בנצרות רואים בנתינה ביטוי עמוק לחיבה ולהערכה. בעת לידת ישו הגיעו שלושת המלכים האמגושים והפגינו את שמחתם על לידתו בהענקת מתנות ובהשתחוות אפיים ארצה: "ויראו את-הכוכב וישמחו שמחה גדולה עד-מאד: ויבואו הביתה וימצאו את הילד עם מרים אמו ויפלו על פניהם וישתחוו לו ויפתחו את-אוצרותיהם ויקריבו לו מנחה זהב ולבונה ומור" (מתי 2, 10-11).

הנצרות מקבלת הענקת מתנה סמלית ואף מברכת עליה, בייחוד באירועים דתיים חשובים כמו חג המולד. מתנות מסוג זה מביאות לידי ביוטי הערכה וחיבה אנושית וכאשר אנו נזכרים באדם בחגים, אנו מעניקים לו סמל לאות חיבה ולקשר שלנו איתו, זאת בתנאי שהמתנה סמלית ואיננה יקרה.

גם האסלאם רואה בהענקת מתנות אות חיבה. בדברי הנביא ישנו הביטוי "העניקו מתנות ואהבו" כלומר שהענקת מתנות גורמת לחיבה ומקרבת בין בני האדם ולכן רצויה.²

אבוהב (1998) עסקה בשאלה מה נוהגים יהודים להביא כמתנה לחתונה בישראל בשנות התשעים של המאה ה-20: מהי משמעות המתנה? מי נותן? איך נותנים? איזו מתנה נחשבת ראויה וב"טעם טוב"? לפיה אבוהב מתנות לחתונה הן ריטואל חברתי והתנהגות נורמטיבית שמשמעותם טקסית והמסר בהם רב-משמעות

מתנה במסגרות טיפוליות

במסגרת הטיפולית יכולה המתנה להביע את אותם רגשות כמו במסגרת החברתית הנזכרת לעיל, אולם ההבדל הוא שטיפול אינו מסגרת חברתית רגילה, לכן על המטפל ללמוד היטב כיצד להתייחס למתנות. אי לכך התגלעו חילוקי דעות באשר להענקת מתנות במסגרת טיפולית כשהמטופל נותן מתנה למטפל. פרויד הסכים לכך שמטפל יקבל מתנה ממטופל ואף תמך בהענקת מתנות מצד המטפל למטופליו (מנדולה, 1997). שטיין (Stein, 1973, אצל מנדולה, 1997) לא נטתה לפרש מתנה המתקבלת מהמטופל והדגישה את חשיבות האיזון ביחסי קה-תן בקשר הטיפולי. לדידה קל לסרב למתנה, אך יש לדעת היטב מתי עלינו לקבל אותה.

אחרים עסקו בנושא המתנה בפסיכותרפיה, ואף שמטפלים מקבלים מתנות ממטופלים בקביעות, מעט מאוד מחקר אמפירי נערך בתחום זה (Knox, 2008; Knox et al., 2009; Zur, 2011). עיקר התמונה שהתקבלה מן הספרות היא שקבלת המתנה צריכה להיות עניין זהיר מאחר שמדובר במצבים של הרחבת גבולות הטיפול. נאפ וונדרקריק (Knapp & VanderCreek, 2006) הציעו לא לקבל אוטומטית או לדחות אוטומטית מתנה מהמטופל, כדי לא לפגוע במטופל ובכדי לא להחמיץ את האפשרות לעיבוד מעמיק של צרכיו. כמובן יש להבין לעומק את המניעים של המטופל

2 ראו למשל באתר האסלאם: <http://www.islamweb.net/ver2/>

להעניק מתנה למטפל. אם המניעים הם אות להערכה ולתודה, יש שהציעו לקבלה כדי לא לפגוע בקשר, אך אם המניעים הם התקרבות וניסיון תמרון המטפל, יש לדחות את המתנה ולשמור על הגבולות המקצועיים (Herlihy & Corey, 1997). במחקר שערכו ספנדלר וחבריו (Spandler et al., 2000), הם העבירו שאלון פתוח למטפלים ומצאו כי מתנות כמו פרחים, אלווהול, מזון, ספרים ועבודות מעשה יד, שערכן הכספי אינו גבוה במיוחד, היו המתנות השכיחות ביותר שעליהן מטפלים דיווחו. מתנות אלו נחשבו "אתיות" כל עוד לא נשאו גוון אינטימי מדי. עוד הם מצאו כי מטפלים חוו מתנות יקרות ומתנות הניתנות במהלך הטיפול ולא בסופו, כבעייתיות יותר. מרבית המתנות ניתנו בידי נשים ופעמים רבות ביטאו משאלה שהמטפל ייחנה מדבר-מה שבו המטופל מתקשה (למשל מטופלות עם הפרעות אכילה הביאו מזון למטפל). אחרות ביטאו משאלת מוות או דיכאון של המטופל (למשל פרחים קמולים).

קבלת המתנות לווה פעמים רבות ברגשות מעורבים של המטפל ובהן מבוכה, שביעות רצון או אכזבה מעלותה הנמוכה של המתנה.

על סמך ממצאי השאלון הסיקו ספנדלר וחבריו (Spandler et al., 2000) כי בהתאם לנסיבות, דחיית מתנות, קבלתן או פירוש יתר שלהן, עשוי להזיק, וכי מתנות במקרים מסוימים הן חוויה חיובית ותרפויטית. הם טענו כי חקירת משמעות החוויה של מתן המתנה בטיפול וקבלתה (תוקפנות, הכרת תודה, משא ומתן, תלות וכדומה) משמעותית יותר מחקר משמעות המתנה עצמה, וכי אין תועלת בתיוג אוטומטי של מתן המתנות כביטוי בפעולה (Acting out). מטפלים נמנעו בדרך כלל לדון ברגשות ובחששות שלהם על אודות פריצת גבולות בעקבות הענקת מתנה, ומאותה סיבה אף נמנעו מלדון במקרה שבו העניקו מתנה למטופלים (Barnett & Barteck, 2009; Brendel, et al., 2007; Zur, 2007). ישנם סוגי מתנות רבים שאפשר להעניק בפסיכותרפיה: הם יכולים להיות סמליים כמו שירה או ממשיים כמו ספר, ויכולים להיות מעשה ידיים כגון עוגות שנאפו בבית, או מוזיקה, פרחים או פירות שגודלו בבית או מסגרת לתמונה... ועוד (Knox, et al., 2003).

מתנות יכולות להיות ראויות או בלתי ראויות בהתחשב בגוואמים אחדים, למשל: בערכן הכספי, בעיתוי שלהם, בתוכן שלהן, בתדירות ההענקה, בכוונות המעניק ובתפיסות המקבל ובהשפעתן על מעניק המתנה (Knox, et al., 2003; Spandler, et al., 2000). גם מתנות קטנות יכולות להיות לא-ראויות אם יש בהן מרכיבים מיניים או מרכיבי אלימות. הנדרט ציין (Hundret, 1998) כי אפשר לקבל מתנות קטנות וסמליות (בעלות ערך חומרי נמוך) מהמטופל במקרים שבהם הוא מביע תחושות הוקרה או כשהוא צולח אתגר רגשי. לעומת זאת, יש השוללים קבלת מתנות במסגרת הטיפולית, ללא קשר לסוג המתנה. הטענה היא כי המתנה הבאה במקום דיבורים, היא פריצת גבולות הקשר הטיפולי או שטושם ולפיכך היא משפיעה לשלילה על יחסי הגומלין בין המטפל לבין המטופל ויש בה סכנה למסלול הטיפולי (מנדולה, 1997).

נוסף לדיון המתמשך אם לקבל מתנה מהמטופל או לדחותה, מטפלים דנו גם בסוג המתנה שאפשר לקבל כאות הערכה והכרת תודה. דיון זה סב על משמעות המתנה ועל התועלת מפותנציאל הענקת מתנה למטפל בידי המטופל (Knox, et al., 2003; Knox, et al., 2009; Spandler et al., 2000).

קנוקס וזור (Knox, 2008; Zur, 2011) סיכמו בסקירתם כי אין עדויות חד-משמעיות המצביעות על הדרך שבה יש לנהוג בנושא של מתנות. עם זאת, הדגישו את חשיבות הדיון הפתוח בחוויה הטיפולית הנוצרת סביב מתן המתנה או קבלתה הם הצביעו על כך שעל מטפלים אשר שוללים קבלת מתנות מהמטופלים באופן גורף, לציין זאת כחלק מהחוויה הראשוני הנקבע עם המטופל, כדי למנוע חוויה מיותרת של דחייה. עם זאת, הם ציינו כי מדיניות גורפת כזו עשויה למנוע דיון בעל ערך טיפולי משמעותי במקרים שבהם המטופל אכן בוחר להביא מתנה למטפל. במקרים שבהם המטופל מביא מתנה, הם מציעים לדון לא רק בחוויית הבאת המתנה אלא גם בתחושות המתעוררות סביב קבלת המתנה או דחייתה בידי המטפל, ובחוויה שמתעוררת סביב עצם הדיון בכך שהמטופל הביא מתנה... המלצות אלו יש ליישם, לטענתם, גם במקרים שבהם המטפל בוחר להביא מתנה למטופל.

מתנה ואתיקה מקצועית

קבלת המתנה נחשבת בדרך כלל כעברה על הקוד האתי של המקצוע. בעקבות זאת, בחלק מהקודים האתיים במקצועות השונים יש הגבלות לגבי קבלת מתנות, במסגרת היחסים בין העובד לבין הלקוח, מחשש שלמתנה יש סיכון להיתפס כשוחד. שוחד הוא מצב שבו ניתנת טובת הנאה לבעל תפקיד ציבורי, כדי שיפעיל את כוחו ואת מעמדו למען נותן השוחד. טובת הנאה יכולה לבוא לידי ביטוי בכסף, במוצר שווה כסף, בשירות או בכל דבר אחר (אלול, 2010).

אחד המאפיינים שבאמצעותם מקובל להגדיר פרופסיה הוא קוד אתי, דהיינו: תקנון התנהגות מקצועית המגדיר את מכלול הערכים, המידות, הכישורים, המחויבויות וההתנהגויות המאפיינ את החברים בפרופסיה כבעלי מקצוע מוסמכים וראויים לשמש (אלוני, 1997; צדוק, 2001)³. במקצוע ההוראה טרם חובר קוד אתי שמחייב את כל עובדי ההוראה. היעדר כללים מנחים ברורים בתחום ההתנהגות האתית, גורם לא-פעם לעברות בשל התנהגויות חברתיות שגויות של המורים אשר במקרים מסוימים הביאו להרשעתם, להשעייתם או להרחקתם מתפקידם החינוכי (Larson, et al. 2010). אי לכך, בהיעדר קוד אתי למקצוע ההוראה, קבלת המתנה נחשבת גם היא לסוגיה שדורשת מכל עובד חינוך להרהר בה, ולהחליט בין אם היא התנהגות ראויה למקצוע או עבירה אתית.

לפי חוזר מנכ"ל תשנ"ט/1(ג), על המורים להימנע מקבלת מתנות שיש בהן משום טובת הנאה מתלמידים או מהורים, בצורה מקובצת או פרטית, פרט למתנות הבאות להביע בצורה סמלית הערכה או תודה, מבלי לפרט מה היא מתנה שמביעה הערכה או תודה. נוסף על כך, אין התייחסות בכלל למדריכים הפדגוגיים המכשירים את מורי העתיד, ועל כן יש חשיבות למחקר זה, הנחשב ראשון בתחומו, לבדיקת סוגיית המתנה במסגרת הדרכה פדגוגית במכללות להכשרת מורים.

2. הדרכה פדגוגית

בין הדרכה לבין טיפול

מחקר זה עוסק בנושא הענקת מתנות במסגרת הדרכה פדגוגית ובהתייחסות מדריכים וסטודנטים להענקת מתנות בהדרכה בתחום הכשרת מורים. להלן נתייחס להדרכה ולמאפייני המדריך הפדגוגי, למשימות ולאתגרים המחייבים אותו במסגרת הדרכת מורים לעתיד והכשרתם ולהבהרת תפקידו המורכב של המדריך הפדגוגי הכולל פרמטרים וקריטריונים של הדרכה והוראה (פוקס, 2002). בה בעת יש להדרכה הפדגוגית אופי טיפולי: לסוג הקשר ולמידת המרחק בין המדריך לבין מודרכיו יש השפעה משמעותית על מסלול ההדרכה ועל תוצאותיו, כמו בין מטפל לבין מטופל (פלדמן, 1994).

המדריך הפדגוגי: הוראה וטיפול וסביבת הדרכה

בר זיו (2009) מסכמת את ההגדרות של תפקיד המדריך הפדגוגי. התפקיד כולל סיוע ל"מתכשר" לגבש בסיסי ידע הקשורים לסטנדרטים בהוראה. לימוד תאוריות חינוכיות, הקניית מיומנויות הוראה, עזרה למודרכים בפתרון קונפליקטים אישיים ובין-אישיים המחבלים בתהליך הלמידה, סיוע ל"מתכשרים" בפיתוח קשרים עם הסביבה, סיוע בפיתוח מיומנויות לבחינה ולמודעות עצמית ובפיתוח מחשבה עצמאית והענקת תמיכה חברתית פסיכולוגית בפיתוח האישי והעצמי של ה"מתכשרים".

המדריך הפדגוגי עוזר לסטודנט לרכוש מיומנויות להתמודדות מוצלחת עם מגוון הפעילויות הכרוכות בהוראה, תומך בקידומו ומעודד צמיחה אישית ומקצועית. יש לו יכולת לסייע ל"מתכשרים" לבחון את המשמעות הערכית הטמונה בבחירתם במקצוע ההוראה ולהבין את מכלול התפקידים והציפיות הטמונות בעיסוק בעל שליחות חברתית כזו (Wang & Odell, 2002). זהו תפקיד שבו, בדרך כלל, מורה מומחה בעל ניסיון, ידע וכישורי הנחיה מתרגם את ניסיונו ומכשיר סטודנטים להיות מורים כמותו, לא בדרך שלילית (מלאת, 1999). בסביבת ההדרכה מצופה מהמדריך הפדגוגי

3 ראו גם צמחי, קוד אתי לבעלי תפקידים, מכללת אורנים www.vmanagement.co.il.

לפתח את המיומנויות הרפלקטיביות והיבט סוציו-פסיכולוגי, סיוע, ייעוץ, גיבוש תפיסת עולם חינוכית פדגוגית (הריש ודעבול, 2013).

הדרכה, כמו הוראה וטיפול, נחשבת פעילות תקשורת בין-אישית האמורה לסייע בפיתוח הצדדים המעורבים בה. להדרכה מאפיינים ייחודיים כי היא הפעלה כוללת ושווה (פעולה מתכללת ובו-זמנית) של השכל והרגש גם יחד (פלדמן, 1994).

מטרת המחקר

מטרת המחקר היא לעמוד מקרוב על יחס המדריך הפדגוגי ומודרכיו להענקת מתנות במסגרת ההדרכה הפדגוגית במסגרת הכשרת מורים והאם חל שינוי ביחס זה במהלך תקופת הלימודים.

שאלות המחקר

במחקר הכוונה לענות על שאלות אלו:

1. מה הוא יחס הסטודנטים למתנות שהם נותנים למדריכים הפדגוגים והאם חל שינוי ביחס זה בתקופת הלימודים במכללה?
2. מהו יחס המדריך הפדגוגי למתנות הניתנות לו בידי מודרכיו והאם חל שינוי ביחס זה במהלך עבודתו בהדרכה?
3. מה יחס המדריכים והסטודנטים למתנות הניתנות לבית הספר המאמן?

מתודולוגיה

כלי המחקר

במחקר זה השתמשנו בשאלון שרובו מורכב משאלות פתוחות. שאלון אחד היה מיועד לסטודנטים והאחר למדריכים (ראו בנספחים). החלק הראשון כלל פרטים אישיים והחלק השני כלל שאלות פתוחות בנושא קבלת מתנות בהדרכה ונתינתן; סוג המתנות המוענקות והמתקבלות במסגרת הכשרת מורים; עמדות המדריכים והמודרכים והאם הן השתנתו במהלך שנות הלימודים והוותק במכללה. נתונים ממדריכים אחדים נאספו באמצעות ראיון טלפוני או ראיון ישיר שכלל את אותן שאלות (ראו פירוט בהמשך).

אוכלוסיית המחקר ואיסוף נתונים

המחקר התמקד בסטודנטים, סטודנטיות ומדריכים פדגוגיים במסלול לחינוך מיוחד בחברה הערבית, במכללה לחינוך ע"ש "דויד ילין" בירושלים. הוא נערך בתחילת יוני 2006. בסך הכול נתקבלו 61 מתוך 74 שאלונים שחולקו (82%).

1. עם קבוצת הסטודנטים במסלול דגן, נמנו בשנת הלימודים 2006-2009, 250 איש שלמדו במסגרת לימודים סדירים (לא כולל סטודנטים בהשתלמויות). לקבוצה מדגמית של סטודנטים חולקו שאלונים לפי סדר זה:
 - קבוצת מודרכים, סטודנטים הלומדים בשנה א', מתוך ארבע קבוצות. חולקו להם 12 שאלונים ו-8 מהם התקבלו בחזרה;
 - קבוצת מודרכים, סטודנטים הלומדים בשנה ב', מתוך חמש קבוצות. חולקו 12 שאלונים ו-10 מהם התקבלו בחזרה;
 - שתי קבוצות הדרכה של סטודנטים הלומדים בשנה ג' מתוך ארבע קבוצות. חולקו 30 שאלונים ו-25 מהם התקבלו בחזרה;
 - קבוצת סטודנטים הלומדים בשנה ד', מתוך ארבע קבוצות. חולקו 20 שאלונים ו-18 מהם התקבלו בחזרה.

קבוצת המחקר היא אקראית וההנחה היא כי המדגם מייצג את קבוצת הסטודנטים הלומדים במסלול זה.

2. חולקו שאלונים לכל 15 המדריכים הפדגוגיים הערבים ומתוכם נענו והוחזרו 10 (66%). המדריכים הפדגוגיים שקבוצותיהם ענו על השאלונים, היו חלק מהמדריכים הפדגוגיים שענו לשאלונים. השאלונים נשלחו באמצעות דואר אלקטרוני. המדריך היה יכול למלא את השאלון ולהחזירו בדואר אלקטרוני או להניח אותו בתיבת הדואר של החוקרות. אפשרות נוספת הייתה לקיים ראיון עם המדריך. נציג להלן את אופן קבלת הנתונים, כלומר, אופן השבת השאלונים:

- מדריך אחד החזיר את השאלון בדואר אלקטרוני;
- ארבעה מדריכים החזירו את השאלון בדואר רגיל (בתא של החוקרות);
- שלושה מדריכים העדיפו ראיון אישי פתוח עם החוקרות;
- שני מדריכים העדיפו ראיון טלפוני.

ניתוח הנתונים

המחקר הסתמך על ניתוח איכותי וכמותי. הניתוח הכמותי כלל את מספר המשיבים על השאלונים והשאלות השונות וחשוב האחוזים של מספר העונים. שלב ניתוח החומר האיכותני והפרשנות נשען על "התאוריה המעוגנת בשדה" (שקדי, 2006), שעל פיה יוצגו האמירות והתיאורים שעלו במחקר בקטגוריות ממוקדות, בלי שימוש במושגים ובכיתובים תאורטיים מן הספרות המקצועית הקשורה לנושא. לאחר מכן יוצגו הקטגוריות בצד פרשנות מעמיקה שלהן, בד בבד עם הסתמכות על רקע תאורטי שקשור לתיאורים, לציטוטים ולקטגוריות הממוקדות שעלו בשלב הראשון של הניתוח, אגב שימוש במושגים תאורטיים מן הספרות המקצועית.

הצגת הממצאים וניתוחם

להלן נציג את ניתוח הממצאים לפי ניתוח התשובות לשאלות המחקר שהוצגו קודם.

1. מה הוא יחסם של הסטודנטים למתנות שהם נותנים למדריכים הפדגוגים והאם חל שינוי ביחס זה בתקופת הלימודים במכללה? כדי לענות על שאלה זו בקשנו מכל הסטודנטים שנבדקו (מודרכים) לספר האם העניק מתנה למדריכיהם וכיצד, (מתנה אישית או קבוצתית), ואיזה סוג מתנה הוענקה. תשובות הסטודנטים לשאלה זו, חולקו לקטגוריות שונות:

מתנה אישית

11 מתוך 61 סטודנטים (18%) בשנים ג'-ד' נתנו מתנה אישית למדריך הפדגוגי. הסטודנטים משנה א' לא נתנו מתנה אישית למדריך עד למועד עריכת המחקר (תחילת יוני).

מתנה קבוצתית

כל הסטודנטים בשנים ב'-ד' העניקו מתנה קבוצתית למדריך, בממוצע פעם אחת בסוף שנת הלימודים.

סוג המתנה שניתנה למדריך

המתנות שהוענקו למדריך בצורה אישית או קבוצתית היו מגוונות מאוד וכללו כרטיס ברכה קבוצתי, מגן הוקרה וזר פרחים. מתנות אלו אופייניות לכל הסטודנטים שנתנו למדריך מתנה קבוצתית. מתנות שהוענקו בשכיחות נמוכה יותר היו שעון קיר, ספר, עט, תמונה קבוצתית ממוסגרת של הסטודנטים, העתק של פרויקט חינוכי מיוחד, משחק חינוכי, בונבוניירה, נרות, פריטים משרדיים.

מתנות ייחודיות

תחת הכותרת "מתנות ייחודיות" שהוענקו קבוצתית, צוינו בושם יקר, פריט יוקרתי לבית שנבחר בידי המדריך ודגם של עגלה ביציקת מתכת שהעניקה סטודנטית בשנה ב' למדריך. לפי ההסבר של הסטודנטית, מתנה זו הייתה ביטוי לעבודה המשותפת במשך שנת ההדרכה. תלמידי שנה א' לא העניקו למדריך החינוכי מתנות מכיוון שהמחקר נערך לפני תום השנה.

תגובת המדריך לקבלת מתנה ממודרכיו

ברוב המקרים הסכים המדריך לקבל את המתנה מתלמידיו. רק 3 מתוך 61 (4%) מהמדריכים השיבו כי המדריך סירב לקבל את המתנה באופן מוחלט. במקרה אחד סירב המדריך לקבל את המתנה, אך לאחר לחץ מסיבי מצד הסטודנטים שב והסכים לקבלה ביום הולדתו.

נביא להלן ציטוטים מדברי הסטודנטים המתייחסים לשאלה מדוע סירבו מדריכים לקבל מתנה?

- "מדריך מסרב לקבל מתנה גדולה ויקרה";
- "מדריך מסרב לקבל מתנה משום שהוא התריע כי העניין אסור עפ"י חוק".

מתשובות הסטודנטים מדוע אין המדריכים מסרבים לקבל מתנה?

- "המדריך לא סירב לקבל את המתנה כי היא הייתה צנועה ובשם כל הקבוצה";
- "המדריך לא סירב לקבל את המתנה, כי ברור לו לחלוטין כמה אנו מוקירים ומעריכים אותו ומדוע אנו מעניקים לו אותה";
- "המדריך לא סירב לקבל את המתנה כי כך הוא זוכר אותנו".

כאן בולטת קבלת המתנה או אי-סירוב לקבלה, כנתינה המחזקת קשר ומצביעה על הרגשה חיובית והערכה כלפי עבודתו של המדריך בשנת הלימודים.

סטודנטים סיפרו על תגובות מדריכים בעת הענקת המתנה:

- "המדריך קיבל את המתנה והודה לקבוצה על הערכתם כלפיו";
- "המדריכה לקחה את המתנה והודתה לקבוצה. היא קיבלה את המתנה בשמחה".

היו סטודנטים שהעירו בתשובותיהם כי מעולם לא נתקלו בסירוב של מדריך לקבל מתנה:

- "אף מדריך לא סירב לקבל מתנה. תמיד הם הסכימו".
- "מעולם לא נתקלתי בסירוב של מדריך לקבל מתנה. לא רק שלא היה סירוב, להיפך...".

מדוע מעניקים סטודנטים, כיחידים או כקבוצה, מתנה למדריכים

רוב הסטודנטים הדגישו כי העניקו מתנה למדריך ספציפי ולא לכל מרצה. מניתוח תוכן של המניעים שגרמו לסטודנטים להעניק מתנה למדריכים, אפשר ליצור קטגוריות:

א. הכרת תודה והערכה למדריך

ציטטות אחדות על אודות קטגוריה זו:

- "מתוך הערכה וכבוד ולאות תודה על המאמץ ועל מה שהעניק לנו במשך השנה...";
- "כהערכה על הזמן שהשקיע בנו במשך ההתמחות";

- "כי הוא אדם נפלא שנתן את כל כולו במשך כל השנים, עודד אותנו ותמך בנו";
- "כדי להביע כמה הוא העשיר אותנו בידע ובתכנים השונים במשך השנה";
- "כי המדריכה השפיעה עלינו עמוקות והפכה אותנו למורים".

מהצרכים המובעים כאן ניכר שהסטודנטים מודים למדריכים ומעריכים אותם מכמה טעמים, ובהם מאמץ ונאמנות למלאכתו והעשרת הסטודנט מקצועית, אקדמית, רגשית וחברתית. בתשובות אלו בולטים ביטויים כמו מידת הערכתם בפועל של הסטודנטים למדריכים על ההענקה במסגרת ההדרכה. ייתכן גם שיש כאן גם תודה והכרת תודה לאישיות עצמה (של המדריכים) שהשפיעה עליהם ונגעה בהם.

ב. מזכרת

- כל אדם מבקש להיות מיוחד ולרכוש מקום ייחודי בחייהם ובלבם של אנשים בעלי משמעות בחייו. אנו רואים כי הסטודנטים רואים במדריכיהם דמויות כאלה. להלן דברים של הסטודנטים בעניין המזכרת:
- "כדי שיזכרו אותנו בעתיד";
 - "כדי שהמדריך ייזכר בקבוצה כל פעם שהוא מביט במתנה";
 - "כי המתנה היא סמל לפרדה וכדי שהמדריך יזכור אותנו מבין כל הקבוצות שהדריך".

ג. חיזוק הקשר

- מספר מועט מקרב הסטודנטים התייחסו לנושא זה. לדבריהם:
- "כדי להתקרב אליו ולחזק את הקשר";
 - "להביע חיבה ולהעביר מסר ללא מילים...";
 - "כביטוי לידידות שרוחשים לו".

באמירות האחרונות ניכרות החיבה והידידות המאפיינות את הקשר בין הסטודנטים למדריכים.

ד. עידוד וחיזוק למדריכים

- בדבריהם על הסיבות להענקת מתנה למדריך, התייחסו חלק מהסטודנטים לחשיבות שבמתן חיזוק למדריך כדי שימשיך באותה רמת תפקוד:
- "המתנה היא הבעת תמיכה ועידוד כדי שימשיך באותו מאמץ גם בשנה הבאה";
 - "שיראה בה תעודה לעצמו על סיום שנה שלמה של הדרכה".

מדברים אלה עולה שהסטודנטים מושפעים מתפיסת "שכר ועונש" שמטרתה להגביר את מוטיבציה ללימוד ולחזרה על התנהגות רצויה (Skinner, 1968). זהו אחד התכנים הנלמדים במסגרת הדרכה פדגוגית. המתמחים מתגמלים את המדריכים במתנה כשכר על התנהגות חיובית בהדרכה כפי שלמדו מהם לתגמל את תלמידיהם בבית הספר על התנהגות רצויה.

ה. כדי להשפיע על ההערכה

בהתייחס למניע שעמד מאחורי הענקת מתנה, התייחס סטודנט אחד ואמר: "כדי שהוא ייתן לנו ציונים טובים יותר". ניכר כאן שימוש של הסטודנט במתנה כאמצעי השפעה על הערכת המדריך כלפיו כדי לקבל ציונים גבוהים.

1. נוהג מקובל

סטודנט בשנה ד' התייחס לסיבה להענקת המתנה:

בשנה א' הייתה כל קבוצה צריכה להביא מתנה למדריך שלה כי ככה עושים. בשנים ב' ו ג' נתנו מתנה למדריך כדי להביע הערכה ותודה על מאמציו ועל כך שליווה אותנו.

אפשר לראות התפתחות של רעיון הענקת מתנה מתוך חובה ומניע חיצוני, למניע פנימי עמוק כהבעת תודה והערכה. כמו כן רואים שישנו ידע חברתי על המקובל בקרב הסטודנטים על אודות הענקת מתנה למדריך בסוף השנה.

עמדת הסטודנטים ביחס להענקת מתנות למדריכים החינוכיים בסוף השנה או באירועים מיוחדים

כל הסטודנטים ענו על שאלה זו בשאלון ומצאנו קשר וזיקה בין התשובות על שאלה זו לתשובות על השאלה בנוגע לסיבות להענקת מתנה למדריך החינוכי. בניית תשובות הסטודנטים בלשונו כמה קטגוריות:

- א. צידוד בהענקת מתנה סמלית וצנועה;
- ב. הענקת מתנה קבוצתית ולא אישית;
- ג. הענקת מתנה כביטוי של תחושת כבוד והערכה למדריכים;
- ד. המתנה מביעה את מידת הקשר והתלות הנפשית של הסטודנטים במדריכים;
- ה. המתנה מחזקת את הקשר בין המדריכים והקבוצות.
- ו. המתנה נשארת אצל המדריכים כמזכרת מהסטודנטים;
- ז. המתנה מאבדת מערכה כאשר היא מוענקת בכל הזדמנות ועלולה להיתפס כשוחד;
- ח. התנגדות להענקת מתנות למדריכים כי הם עושים את עבודתו ואת הנדרש מהם;
- ט. הסטודנטים מעניקים מתנה למדריכים כדי לחזקם ולשמחם.

לסיכום אפשר לומר כי רוב מוחלט שמנה 59 סטודנטים מתוך 61 (95%), תמכו בהענקת מתנות למדריכים מהמניעים האלה: תודה והערכה; עידוד וחזוק למדריך; מזכרת; השפעה על ההערכה; חיזוק הקשר; נוהג מקובל. תשובות אלה הולמות בחלקן את דבריהם של שקדי (1998) ושל קנוקס (Knox, et al., 2003).

שינוי בעמדת הסטודנטים ביחס להענקת מתנות למדריך במשך שנות הלימודים במכללה

סוגיה זו כאמור איננה רלוונטית לתלמידי שנה א'.

16 מתוך 53 סטודנטים (30%) דיברו על שינוי בעמדתם, אך 35 מתוך 53 (66%), ציינו כי לא חל שינוי בעמדתם ביחס להענקת מתנות למדריך או למסגרת בית הספר המאמן בתקופת הלימודים במכללה.

להלן התחומים השונים שבהם חל שינוי בעמדת הסטודנטים (רובם תלמידי שנה ד') ביחס להענקת מתנות בהקשר המוצג במאמר זה (אפשר לתחום שינויים אלה בשני כיוונים: מכיוון חיובי לשלילי ולהפך):

1. שינוי מעמדה שלילית בתחילת הדרך לעמדה חיובית בהמשך הלימודים – חל שינוי בתפיסת הענקת מתנה למדריכים מתפיסה שלילית שפיה זה לא בעל חשיבות, זה שוחד ומעשה משפיל, לתפיסה חיובית שלפיה הענקת מתנה למדריכים היא מקובלת וראויה:

• כן, בהתחלה חשבתי שאם נעניק למדריך מתנה הוא יסרב לקבלה כי היא תיחשב שוחד. אך לאחר שנתנו אותה למדריכה וראינו איך היא קיבלה אותה, השתנתה עמדתי.

- כן, חשבתי שזה הרגל מגונה ומשפיל לנותן המתנה אבל בשנה הראשונה הבנתי את החשיבות של המתנות והשפעתן קודם כל על המדריך וגם על הסטודנטים. הוא לא שוכח ונשארת לו מתנה יפה ובעלת משמעות.
- השקפתי בנוגע להענקת מתנות למדריך השתנתה מאוד, גם ביחס לאופן ההענקה וגם ביחס לזמן הנכון. צריך לתת את המתנה למדריך בסוף השנה ע"י קבוצת הסטודנטים שלו לאות פרידה.
- כן, בשנה א' חשבתי שלא צריך לתת מתנה למדריך או לבית הספר כי זה כמו שוחד, אבל עכשיו ברור לי שהמתנה צריכה להיות סמלית כמו כרטיס ברכה או תעודת הוקרה.
- ...כיום אני מאמינה שזה דבר חשוב במיוחד בחברה שלנו, החברה הערבית המסורתית שמכבדת את הנותן...

2. שינוי מעמדה חיובית בתחילת הדרך לעמדה שלילית בהמשך הלימודים. להלן נביא כמה אופנים של שינוי זה, כפי שעלו מהתשובות של הסטודנטים. תפיסת הענקת המתנה למדריך מתוך אהבה והערכה לעמדה שהענקה זו מיותרת ולא ראויה:

כן, בשנה ראשונה הייתי מוכן להעניק מעצמי למדריך, זאת אומרת להראות לו שאני אוהב אותו ושהוא קרוב אלינו. המתנה מראה לאחר כמה אכפת לנו ממנו, אבל מאוחר יותר הבנתי שהכול שטויות ואסור לאף סטודנט להוציא יותר ממה שיש לו כדי לקנות מתנה למדריך. לדעתי זה לא הוגן ואסור למדריכים לקבל שום מתנה (אפילו פרחים).

מבין קולות הסטודנטים שעמדתם לא השתנתה נביא את דבריו של סטודנט משנה ד':

עמדתי לא השתנתה כלל במהלך הלימודים האקדמיים כי נתתי מתנה רק בשנה השלישית ובמסגרת קבוצתית. במהלך תקופת הסטז' שמתי לב שהמנהל מדגיש את האיסור על קבלת מתנות מההורים וכי אנו צריכים לתת דעתנו על הנושא כמי שעתידיים להיות מורים.

סטודנטית אחת בלבד השמיעה קול אחר, שמעיד על כך שעמדתה למתנה לא השתנתה, אך היא לא תעניק מתנה למדריכים שלא העריכה מספיק:

אני מתחרטת על הרגע שהענקתי מתנה למדריך בשנה שעברה, אך אני מאוד בעד הענקת מתנות סמליות המביעות הכרת תודה למדריך שעמד לצדי במשך השנה.

מתשובות אלה עולה ומתבהר השינוי שחל אצל חלק מהסטודנטים במהלך שנות לימודיהם במכללה, בדרך כלל בכיוון של חיוב הענקת מתנה. הם הפנימו את רעיון המתנה הסמלית ומשמעות הענקתה למדריכים ברמה הקבוצתית. אצל קבוצה קטנה יותר התרחש שינוי הפוך. אחת הסטודנטיות הביעה תחושת חרטה על הענקת מתנה, אך ייתכן שזה בא על רקע חוסר הערכה של הסטודנטית למדריך מסוים, או כתוצאה מאי-הבנה או סכסוך ביחסי מדריך-מודרך.

יחס המדריכים הפדגוגיים למתנות הניתנות להם בידי תלמידיהם

הממצאים שיובאו להלן מתייחסים לשאלת המחקר השנייה.

מתנה למדריכים

כל המדריכים שהשתתפו במחקר זה (10 מדריכים) הסכימו לקבל מתנות מתלמידיהם. במוצע, הם קיבלו 2-5 מתנות במהלך עבודתם בהדרכה. הדבר תלוי בשנות הוותק של המדריך בתחום ההדרכה. סוגי המתנות שהוענקו, תואמים לרוב את מה שציינו הסטודנטים בתשובותיהם: מכתב תודה, תעודת הוקרה, עט, ספר,

זר פרחים, שעון קיר עם שמות הסטודנטים, תמונה ממוסגרת של הקבוצה עם המדריך, פרויקט חינוכי, פסלונים סמליים, פסלון ונר (קרי מתנה סמלית).

מספר קטן של מתנות יוצאות דופן בעלותן הוענקו למדריכים:

- מצית מהודר שהוענק למדריך במחצית השנה והוחזר לסטודנטים מיד;
- פסוקי קוראן מוזהבים במסגרת גדולה ומפוארת – המדריך לא ידע כיצד להתמודד עם המתנה והרגיש אי-נעימות לדחות מתנה בעלת אופי דתי.

מתנות סטודנטים שריגשו מדריכים:

- פסלון של האדם החושב שהעניקו סטודנטים למדריך בסוף השנה;
- דגם של שתי כפות ידיים הנושאות את כדור הארץ;
- פסלון העשוי משני נרות שהעניקו סטודנטים למדריכה שלהם בסוף השנה כהערכה על נתינתה ומשום שהיא הייתה הנר שהאיר את דרכם.

בדוגמאות המתנות שניתנו בידי הסטודנטים ודווחו במחקר זה בידי המדריכים, אנו רואים מאמץ שהשקיעו בחלק מהקבוצות בבחירת מתנה מיוחדת, בעלת משמעות ומותאמת בסגנונה למדריך שלהם. אולי יותר מכל מעיד הדבר על מעמד המדריך בעיני הסטודנטים ומקומו בלבם.

דחיית המתנה

רוב המדריכים ציינו בתשובותיהם מצבים של אי-נעימות כאשר קיבלו מתנות קבוצתיות או אישיות מתלמידיהם. בעקבות זאת הם סירבו לקבל מתנות. להלן מצבים ודוגמאות אחדים:

צמיד מעוצב ויקר שהעניקו סטודנטים למדריכתם בסוף השנה בצירוף כרטיס תודה אשר הוחזר בידי המדריכה שהודתה לקבוצה והתנצלה כי לא תוכל לקבל את המתנה בשל אופייה האישי. היא הסבירה להם את השיקולים האתיים מאחורי סירובה והקבוצה הכינה מתנה קבוצתית בסדנה למשאבי למידה: שרשרת לבבות שעל כל אחד מהם נכתבו מילים כמו "אהבה", "נתינה", "הקרבה" וכו'...

בקבוק בושם יוקרתי שהעניקה סטודנטית למדריכתה במחצית השנה. המדריכה החזירה את המתנה והבהירה לסטודנטית כי מתנות כאלה היא מקבלת רק מחברים או קרובים וכי היא, הסטודנטית, אינה נמנית עמם. בסוף השנה העניקו קבוצה הסטודנטים בהדרכה זר פרחים גדול למדריכה בצירוף מכתב תודה והערכה.

נראה שהסיבה לדחיית המתנה בשתי הדוגמאות שהוזכרו, נובעת מאופייה האישי והאינטימי (צמיד, בקבוק בושם) וכן כדי להימנע מהידוק קשר והסתתור ממסלול מקצועי של מסגרת ההדרכה. נוסף על כך, מתנות מסוג זה אינן נחשבות מתנה סמלית, וכנראה המדריכים יכלו להבדיל בין מתנות בעלות אופי סמלי שמביעות הערכה ותודה, ומתנות מסוג אחר. זה תואם את הוראות משרד החינוך בעניין הקוד האתי של קבלת מתנות ודחייתן לפי אופי המתנה.

סטודנטית הביאה למדריך צנצנת חמוצים במהלך שנת הלימודים. המדריך פתח מיד את הצנצנת וכיבד את כל התלמידים ואת צוות ההוראה בבית הספר. הוא אמר שעשה כך כדי להעביר מסר לסטודנטית שלפיו הוא אינו מקבל – ולא יקבל בעתיד – מתנות אישיות מסוג זה. נראה שהשיתוף בצנצנת החמוצים נבע מהחשש של המדריך לקבלה אישית הביתה, וממה שעומד מאחורי סוג זה של נתינה שנעשתה באמצע השנה ובניגוד למקובל במסגרת.

אבחנה בין מתנה אישית לבין מתנה קבוצתית

כל המדריכים הביעו דעה אחידה כי הם מעדיפים לקבל מתנה מקבוצת ההדרכה וברוב המקרים מסרבים לקבל מתנה אישית. שניים מהמדריכים התייחסו לאפשרות של קבלת מתנה אישית מסטודנט או סטודנטית שסיימו את לימודיהם במכללה או עוזבים את הארץ מסיבות שונות. במקרה כזה הם אמרו שאין ניגוד אינטרסים ביחסי ההדרכה כי המסלול

הושלם והסטודנט איננו נמצא יותר במסגרת המכללה. אחד המדריכים אכן ציין קבלת מתנה כזו מסטודנטית שהעניקה לו בסוף לימודיה במכללה עט מהודר עם חריטת הקדשה ותודה. מדריכה אחרת ציינה מתנה סמלית (פריט נוי משרדי) שקיבלה מסטודנטית שחזרה מירושלים לכפר מגוריה בצפון.

כל המדריכים הדגישו בדבריהם את חשיבותה של קבלת מתנה מקבוצה בסוף השנה כדי לשמור על גבולות ועל אתיקה מקצועית במסגרת ההדרכה היו מדריכים שהשתתפו במחקר והדגישו בדבריהם כי הם הדריכו "קבוצה ולא פרטים ולכן על המתנה להיות קולקטיבית ובשם הקבוצה".

מתנה סמלית

כל המדריכים הדגישו את החשיבות שבקבלת מתנה סמלית, בעלת משמעות ובמחיר סביר. כבר תיארונו קודם מדריכים שסירבו לקבל מתנות שנשאו אופי אישי או היו יקרות ערך. ברור שהמדריכים פעלו לפי השקפה מוסרית אשר התוותה להם את דרך ההתנהגות במקרים של קבלת מתנה, ובחרו בדרך הראויה, ההולמת או הנכונה בעיניהם, וזה תואם את הגדרת ההתנהגות האתית לפי אלוני (2005).

עמדת המדריכים ביחס לקבלת מתנה

להלן כמה עמדות של מדריכים המשקפות את עמדתם ביחס למתנות מהסטודנטים. עמדות אלה נעות בין ניטרליות לבין מעורבות גבוהה:

- קבלה בסיסית כלפי רעיון המתנה, בתנאי שתהיה קבוצתית, סמלית ולא תישא אופי אישי:
 - "מתנה איננה דבר פסול בעיני... אני לא חושב שהמדריך צריך לצפות לגמול חומרי על עבודתו עם הסטודנטים";
 - "בעיני מתנה היא סמל לחיבה ולהערכה. קבלתה משמעותה קבלת ההערכה";
 - "כיום לא הייתי ממליץ לקבל מתנות אישיות אלא מכתב תודה למדריך מכל הקבוצה, כמוכח ביוזמה שלה";
 - "אין לי התנגדות לקבל מתנה כגון כרטיס ברכה או זר פרחים ממודרכים כפרטים או קבוצות. בדרך כלל המורה או המדריך צריך לקבל את המתנה שפירושה הערכה של הסטודנטים לעבודה שהשקיע בהם, אך זאת בסוף השנה ולאחר מסירת הציונים. בנוסף, מתנה במסגרת ההדרכה משקפת את המרחק והגבולות האתיים והמקצועיים בין המדריך והסטודנטים. לפיכך, עלינו לחשוב מה הם מניעיו של הסטודנט להענקת מתנה למדריכו";
 - "ההדרכה כרוכה במאמץ ומיומנויות גבוהות והכי חשוב הוא לשים גבולות בין המדריך לסטודנט. מתנה שאיננה סמלית פורצת גבולות אלה. זה בסדר אם הסטודנט לא מעניק לי זר פרחים, החשוב הוא התודה והסטודנט הוא זה שצריך לבחור את הדרך להביע אותה".
- עמדה אמביוולנטית כלפי קבלת מתנות ותחושת אי-נעימות לקבלן, אך קבלתן למרות זאת, בשל מורשת דתית, או נורמה חברתית.
 - "בעיקרון מתנות זה נושא המעורר אי-נעימות, אולם באסלאם עומדים לנו דברי הנביא: 'העניקו מתנות ואהבו'. בביוגרפיה של הנביא נחשבת המתנה לסמל ואיננה מוערכת לפי מחירה, להפך, מוזכרת שם הבאת אבן או חופן עפר מארץ שביקרת בה כמתנה. ברצוני להבהיר כי השנה אני מתמקד ברצינות בנושא ומנסה להעביר מסר לסטודנטים לפיו המדריך עובד ומקבל שכר ואין צורך במתנות".

בדברים הללו בולט בעמדה הממד הדתי כלפי מתנות בכלל וכן חשש ואי-נעימות מקבלתן במסגרת ההדרכה. כדי למנוע אי-נעימות כזאת מוסברות לסטודנטים עוד בתחילת השנה עמדות המדריכים בנושא. אי-הנעימות משקפת כפי הנראה חששות מצד המדריכים מהשלכות קבלת מתנה מהסטודנטים ומהמניעים השונים המסתתרים מאחוריה. ייתכן גם שאי-

הנעימות מביאה לידי ביטוי דחייה עקרונית של הנושא.

3. קבלה המלווה בחששות. אחד המדריכים התייחס בעמדתו לאי-הנעימות שבקבלת מתנה מסטודנטים בשל חששות לטיב היחסים בינו לבין מודרך ספציפי:

• "חלק מהמתנה הוא ביטוי של תודה והערכה. מטעם זה אני מקבל את העניין אם הסטודנט או הקבוצה הם היוזמים ואמונים על דרישות ההדרכה. החשש שלי הוא ממתנה אישית של סטודנט שבאה לכסות על ליקויים ופגמים בהדרכה, או כשהנושא נכנס לקטגוריית המאבק בין המינים. כאן אזכיר את הפתגם הרווח 'עשירה אני אך אוהבת מתנות', המלמד שכל אדם אוהב מתנות כי הן מסמלות אהבה והערכה, כדברי הנביא 'העניקו מתנות ואהבו' ללמדנו שהענקת מתנות מצביעה על קיומה של אהבה וידידות. הקשר בין המדריך לסטודנט הוא קשר של כבוד, הערכה ונתינה מקצועית ולא קשר אהבה רומנטי. אני מרגיש כלפי הסטודנטים שלי תחושה של דאגה וטיפוח כמו אב לילדיו, וזהו חלק מהשתייכותו של המדריך לסטודנטים ולמכללה".

אפשר לומר אפוא כי קולותיהם של המדריכים, בהקשר זה, מגוונים ונעים במדרגים משתנים. חלקם כלל אינו מצפה למתנה, אך אם היא ניתנת, היא מתקבלת בתנאי שתהיה צנועה, סמלית ובשם כל הקבוצה. עם זאת, יש מן המדריכים הדוחים מתנות מכל וכל.

קול נוסף מתריע למפרע מפני קבלת מתנות, הופך אותה לנושא בהדרכה החינוכית וחש אי-נעימות בקבלת מתנה. אי-הנעימות נובעת בין השאר מחשש לשוחד או מיצירת קרבה רגשית, במיוחד אם המדריך הוא גבר והקבוצה מורכבת לרוב מנשים. קול שלישי בקרב המדריכים הוא קולם של המדריכים התומכים בקבלת מתנות כמשקפות תודה והערכה על עמלם מצד הסטודנטים. עם זאת, גם כאן עלה התנאי של הענקת מתנה בסוף המסלול, לאחר מסירת ציונים והערכות ובמסגרת גבולות מקצועיים ואתיים תקינים בין המדריכים לסטודנטים.

חשש לקבל מתנה מהסטודנטים

כל המדריכים הצביעו בתשובותיהם על חששות ברמות משתנות מקבלת מתנה. מרצה בעל ניסיון של חמש שנים בהדרכה, הטעים כי הוא מסרב לקבל מתנות יקרות וכי לדעתו אין להן מקום במסגרת ההדרכה. מדריך אחר ציין בדבריו כי "אין חששות... יש אמונה מקצועית כי החלפת מתנות במיוחד ברמה של אחד לאחד, מבלבלת את הסטודנטים ואין בה כל יתרונות חינוכיים. נהפוך הוא, הנזק עולה על התועלת...". דבריו אלה מעלים חשש מבלבול של הסטודנט ביחס לגבולות ולציפיות שלו או של סטודנטים בכלל אם המדריך יקבל את המתנה וכיצד הדבר ישפיע על האובייקטיביות ועל המקצועיות של תהליך ההדרכה.

מדריך נוסף הדגיש את חששותיו: "ודאי שאני חושש מקבלת מתנות יקרות ערך. אני דוחה מתנות כאלה לחלוטין." מדריך אחר ציין בדבריו חששות ליצירת תלות מצד סטודנטים בשל החלפת מתנות: "אישית אני חושש מקבלת מתנות, במיוחד מסטודנטים המפתחים בי תלות וגם מסיבה של טשטוש גבולות... יש לי גם חשש לקבל מתנות מסטודנטים שרמתם האקדמית נמוכה...".

נושא נוסף שעולה מדברי המדריכים הוא שוחד ושימוש במתנה ככלי השפעה על המדריך לשנות הערכה וציונים לסטודנט, סוגיה אשר עלתה גם אצל שקדי (שקדי, 1998). טיעון זה מקבל גם אישוש בדברי אחד הסטודנטים: "כדי להשפיע על המדריך שיתן לנו ציונים טובים יותר" בתשובה לשאלתנו על מניעים להענקת מתנה. אחד המדריכים דיבר על חשש לקבל מתנה במיוחד מסטודנטיות בגלל אפשרות שהעניין כרוך בתחושות ורגשות בלתי מקובלים במסגרת ההדרכה:

החשש ממתנות אישיות קיים בעיקר בימי הולדת – סטודנטית תעניק לך מתנה שמעורבים בה רגשות. לסטודנטים יש גם פה גדול והם עלולים לדבר ולרכל "להוא נתנו שוקולד"; "לזה נתנו כך וכך". לכן המדריך

צריך להיות זהיר, עליו לשים גבולות ברורים ולדחות מתנות. עצם הענקת מתנה למדריך מהווה חציית גבולות מקצועיים במסגרת ההדרכה.”

מדריכה אחרת דיברה בצורה מפורשת וישירה: “אני חוששת שהמתנה תיתפס כשוחד ולא מקבלת מתנות בשום מצב להוציא בסוף השנה או בסיום פרויקט חינוכי ורק עם תום ההערכות.”
עמיתה אחרת הדגישה בדבריה את החשש מחציית גבולות מקצועיים:

אני חוששת ממתנות יקרות כי הן בעלות אופי אישי מאוד ומי שמביא מתנות כאלה צריך להיות קרוב אלי מאוד (חבר יקר, אחות וכדומה) ולכן אינני מסכימה לקבל מתנה כזו מהסטודנטים שלי.
אותה מדריכה המשיכה והתייחסה לחשיבות השמירה על גבולות כדי שהסטודנטים שלה יפנימו את הנושא כאשר יהפכו למורים בשטח:

כדי שהסטודנטים כמורי העתיד ילמדו לשים גבולות בינם לבין התלמידים שלהם... השנה אני מורה בבית ספר יסודי, באחד הימים באה אמו של אחד התלמידים לבית הספר והביאה לי פח שמן ופח זיתים. ממש התביישתי, סירבתי לקבל את המתנה ואמרתי לה שזוהי חובתי כלפי הילד ואני מקבלת משכורת. האם אמרה “אבל הילד נקשר אלייך ואני הבאתי לך את זה כמתנה מהכפר שלי, בית ליקיא”. כמובן שהחזרתי אותה עם שני הפחים וסיפרתי לסטודנטים שלי על העניין תוך הבהרת הגבולות המקצועיים של העבודה החינוכית.

מדריכה נוספת הבהירה את החשיבות של הענקת מתנה תוך הקפדה על תזמון ושמירה על גבולות הקשר:
אני לא חוששת ממתנות, זה סמל חיובי במובן הרחב. אבל לתזמון לא הולם, כמו מתנה באמצע השנה, יש השפעה שלילית על הגבולות בין המדריך והסטודנטים, פרצה בגדר הנובעת מקבלת מתנה לפני תום תקופת ההדרכה.

אפשר לומר אפוא כי כל חששותיהם של המדריכים נובעים מדאגה שהקשר בינם לבין הסטודנטים יתהדק והדבר יביא לפגיעה במסלול, במסגרת ובגבולות ההדרכה הפדגוגית ובגבולות האתיקה המקצועית. בעיה דומה הוזכרה במסגרת הטיפול הנפשי אצל (Knox et al., 2003). הדבר מדגיש שוב את מורכבות ההדרכה התוחמת את עולם הטיפול וכן את עולם ההוראה (פלדמן, 1994).

שינוי שחל ביחס לקבלת מתנה ולהענקתה במהלך עבודת ההדרכה

חלק מהמדריכים (4 מתוך 10) ציינו שלא חל אצלם שינוי ביחס לקבלת מתנות והענקתן, במהלך עבודתם בהדרכה. אחרים (6 מתוך 10) הצביעו על שינוי ועל הגדרה ברורה יותר של עמדתם בנושא. להלן דברים שאמרו:

- “השינוי שהתרחש קשור לגמישות בהתייחסות לנושא. בעבר דחיתי את רעיון המתנות. היום אני מסכים לקבלן בנסיבות מסוימות”;
- “עלי לציין כי בעבר נהגתי להזמין את הסטודנטים שלי לביתי ולקבל מתנות שהביאו, אולם הפסקתי עם המנהג הזה וכאשר מעניקים לי מתנה אני מקבל אותה רק אם היא קבוצתית וסמלית”.

ארבעה מדריכים התייחסו בדבריהם לשינוי שחל במהלך שנות ההדרכה ביחס לקבלת מתנה לאחר שנים של הדרכה. חלקם אמרו כי הם מעניקים מתנות סמליות לסטודנטים שלהם בסוף שנת ההדרכה, לאות הערכה על הדרך הארוכה שעשו ברמות האישית והמקצועית. בהקשר זה נמנו דברים מרגשים בכתב, פואמה וכרטיסים עם משפטי חכמה לכל סטודנט. אחת המדריכות אמרה:

בשנה הראשונה רכשתי מתנות צנועות שנתתי לסטודנטים שלי... בשנה השנייה הבאתי כרטיסים עם מדבקות מיוחדות ולאחר מכן נתתי להם תמונה קבוצתית ולכל אחד כתבתי משפט בעל משמעות. לאור הריאיון (עם החוקרות) בנושא המתנות אולי אשקול שוב את העניין וייתכן שאעלה את המתנה ומשמעותה בהדרכה בנושא חינוכי בשנה הבאה... בעזרת השם.

מדריך אחר התייחס למתנות רבות שקיבל מתלמידיו באירועים רבים כמו ימי הולדת, חגים, לרגל החלמה והצלחה בלימודים. היום עמדתו בנושא שונה, והוא רואה במתנות פריצת גבולות. הוא מסרב לקבל כל מתנה בעלת אופי אישי ומעדיף מתנות קבוצתיות בסופי שנה בלבד ולאחר מסירת הציורים.

מדריך אחר סיפר על התפתחות הנושא אצלו מכיוון קבלת מתנה למרות המבוכה שבעניין לעמדה יותר ברורה ומחושבת:

כשעברתי את חווית ההדרכה עם המדריכה רוזה (שם בדוי) היא גרמה לשינוי בתפיסה שלי לגבי מתנות ולגבול ביני לבין הסטודנטים. בעבר כשהיו נותנים לי מתנות הייתי מקבל אותן על אף אי-הנעימות שחשתי ובתוך תוכי רציתי לסרב. כיום אני מאוד מודע לנושא ולא אכפת לי להחזיר מתנות לסטודנטים. כשתלמידה הביאה לי צנצנת חמוצים הסברתי לה את עמדתי וחילקתי את תוכן הצנצנת לתלמידים בבית הספר...

מדריכה אחרת הצביעה על מגמה הפוכה ביחסה לקבלת מתנות:

בתחילת דרכי סירבתי לקבל כל מתנה מהסטודנטים שלי, גם בסוף שנת הלימודים. אך תוך כדי התפתחות מקצועית ואישית וכשהצלחתי ליצור ביטחון מקצועי גבוה ויחסים מקצועיים חיוביים בהדרכה חל שינוי בהשקפתי. התחלתי לקבל מתנות מהסטודנטים שלי מתוך מודעות למשמעותן ולכך שהן לא יבלבלו את הסטודנטים ולא יפרצו גבולות בינינו. התנאי הוא שהמתנה תהיה קבוצתית ובעלת אופי סמלי. יש לי ביטחון רב ביחסים שבנית ופיתחתי עם הסטודנטים שלי.

שני הטקסטים הללו מעלים מגמות הפוכות של התפתחות מקצועית אצל מדריכים שונים בנושא המתנות. עמדת המדריך שצוטטה תחילה הייתה גמישה ופתוחה מלכתחילה וביסודה אי-נעימות וקושי להציב גבולות לסטודנטים. לאחר שנים אחדות של צבירת ניסיון, חלה אצלו תפנית לכיוון עמדה ברורה ונחרצת ולכיוון סימון גבולות עם הסטודנטים. הדבר בא לידי ביטוי בסירוב לקבל מתנות לא-הולמות מבחינת ערכן ותזמון הענקתן. נראה שעם שנות הוותק והניסיון, המדריך פיתח השקפה מוסרית אשר התוותה את הדרך הראויה, ההולמת והנכונה לו ולמקצוע ההדרכה. התפתחות זו תואמת את דבריו של אלוני (2004).

אצל המדריכה האחרת חלה תפנית בכיוון שונה: מעמדה קשוחה ביחס למתנות וגבולות עם הסטודנטים, לעמדה גמישה ופתוחה יותר. לאחר שגיבשה לעצמה זהות מקצועית, ברורה ובטוחה בחלוף כמה שנים שבהן צברה ניסיון, ואולי אימצה נורמות תרבותיות מקובלות יותר.

בנוגע לתרבות ולמסורת של הענקת מתנות במסלול, רוב המדריכים מרוצים כללית מהמתנות, מסוגיהן ומאופן הענקתן למדריכים ולבית הספר, אולם יש עדיין קול אחר שלפיו יש מדריכים הרומזים לסטודנטים על אירועים אישיים ואלה מעניקים להם מתנות (בעיקר בימי הולדת). העניין עלה בדבריו של אחד המדריכים:

עד היום, איש מהסטודנטים שלי לא יודע מתי יום ההולדת שלי, אך יש מדריכים אחרים שממשיכים לקבל מתנות מסטודנטים שלהם ברמת הפרט או מתנות יקרות ערך, בעל אופי אישי מקבוצות סטודנטים...

קול זה מעלה את עניין האתיקה המקצועית המחייבת את המדריך ביחסיו עם הסטודנטים שלו, ובאיזה מידה אתיקה זו נשמרת כאשר המדריך רומז למודרכיו ומזמין בעקיפין מתנה.

מה יחס המדריכים והסטודנטים למתנות הניתנות לבית הספר המאמן?

הסטודנטים נמצאים כשליש מזמן תכנית ההכשרה המקצועית שלהם במכללה, בהתנסות מעשית בבתי ספר בירושלים. במסגרת זו נוצרים קשרים מקצועיים ואישיים עם המורה המאמן ועם שאר החברים בצוות הבית ספרי. מטבע התפקיד המלווה של המורה החונך, שלרוב הוא מחנך הכיתה, סטודנטים ומדריכים מקבלים – וגם מעניקים – מתנות לצוות בית הספר. בהמשך לביורור סוגיית המתנה בהדרכה פדגוגית, רצינו לבדוק את יחס הסטודנטים והמדריכים להענקת מתנה לבית הספר המאמן, מכיוון שזה יכול לשקף את יחס הסטודנטים לסוגיית המתנה בבוא היום כשהיו מורים בפועל, הן כלפי תלמידיהם והן כלפי עמיתיהם בבית הספר.

הענקת מתנה קבוצתית וסמלית לבית הספר

מעיון בכל התשובות עולה שסטודנטים משנה א'-ד' תמימי דעים כי על המתנה להיות סמלית ובשם כל הקבוצה, יש להעניק אותה לבית הספר ולכל הצוות החינוכי לאות הערכה ותודה על תמיכתם בסטודנטים במהלך תקופת ההתמחות. רוב המתנות שמעניקים הסטודנטים או שהם מתכוונים להעניק, הן מתנות סמליות, לשימוש לטווח ארוך ולתועלת כלל בית הספר, הצוות והתלמידים גם יחד. בין המתנות: מגן או תעודת הוקרה בחתימת חברי הקבוצה, שעון קיר לחדר המורים, משחק חינוכי, מתנות חינוכיות לתלמידים, ספר בעל ערך לספריית בית הספר, עותק של הקוראן. נוסף על זה, הסטודנטים מעניקים מתנה אישית או קבוצתית למורה המאמנת בסוף השנה או בתום פרויקט חינוכי שהתקיים בבית הספר במסגרת ההתמחות. ישנם סטודנטים המביאים דברי מתיקה לצוות בית הספר בחגים. הייתה הלימה מוחלטת בין תשובות הסטודנטים ותשובות המדריכים בנוגע לסוג המתנות ולגורם המקבל. הם הסכימו כי יש להעניק את המתנה בשם הקבוצה לצוות בית הספר, וכי עליה להיות סמלית כמו מגן, כרטיס ברכה והערכה או חפץ נוי כגון שעון או מראה לשימוש הצוות או זר פרחים. עוד הסכימו כי יש להעניק את המתנה לצוות החינוכי בבית הספר בסוף השנה לאות תודה על תמיכה ועל מתן הזדמנות אמיתית להתמחות. ראינו גם כי בשנים שחלפו נטו המדריכים להעניק מתנות פרי יצירתם של הסטודנטים כמו פרויקט ייחודי, תיק עבודות ואמצעים חינוכיים.

אפשר לפרש את ההלימה בין התשובות בכך שהמדריכים לא התחלפו. אלה הם אותם מדריכים שאליהם התייחסו הסטודנטים בתשובותיהם, אשר אנו מציגים במאמר זה. ייתכן הסבר נוסף הקשור בכך שנוצרה תרבות ארגונית במסלול ההכשרה הערבי שבמכללה, בקשר להענקת מתנות. נראה שבחלוף השנים התייצבה תרבות ברורה שמועברת בין המדריכים והסטודנטים על אודות מה לתת ואיך לתת ולמי כדאי וראוי להעניק מתנה במסגרת בית הספר ובמסגרת היחסים בין המדריך לבין מודרכיו בהכשרת מורים במסלול הערבי, שעל אודותיו נערך המחקר.

קבלת מתנה מצוות בית הספר

ממחקר זה עלה כי 45% מהסטודנטים קיבלו מתנות בתקופת ההתנסות המעשית בבתי הספר השונים מהמורים המאמנים או מהתלמידים בכתות שבהם התאמנו. בין היתר נתקבלו תעודות הוקרה, כלי לקטורת, קלף עם בתי שירה וכרטיס ברכה. חלק קטן מהסטודנטים קיבלו מתנה אישית מהמורה המאמנת כגון תמונות, פרחים ושוקולד. שתי סטודנטיות התייחסו בדבריהן למתנות שקיבלו מתלמידים, בעוד 55% מהסטודנטים לא קיבלו כל מתנה מבית הספר. חלק מהמדריכים ציינו כי הם קיבלו מתנה מהנהלת בית הספר באירועים מיוחדים כמו חגים, יום האם, או יום ספורט. במתנות נכללו זר פרחים קטן, ארנק, קוראן והזמנה לארוחת ערב במסעדה עם צוות המורים.

דיון

בממצאי המחקר יש היבטים רבים של הענקת מתנה וקבלתה, שציינו המדריכים והסטודנטים: המתנה ניתנת כאות הערכה לעבודת המדריכים ולהענקה שלהם במשך שנת ההדרכה וכן מרצון להביע תודה, חיבה

ולהשאיר מזכרת עם תום ההדרכה. מניעים אלה הוזכרו בכתבים שונים על אודות משמעות המתנה במסגרת הטיפולית (מנדולה, 1997; Silber, 1969; Meares & Anderson, 1993; Knox, 2008; Knox, 2003).

ממצאי המחקר מראים כי הסטודנטים מוכנים להעניק למדריך מתנה סמלית בשם כל הקבוצה ובסוף שנת ההדרכה, ממקום של הכרת תודה והערכה. הם גם נוהגים להעניק מתנה לבית הספר שבו הם מתמחים ולצוותו באותה צורה ומאותם טעמים (מתנה סמלית בשם הקבוצה לשימוש כלל הצוות).

נראה שתרבות הענקת המתנות וקבלתן במסלול זה לרוב מובנת לרוב הסטודנטים והמדריכים, גם אם איננה כתובה באמנה כלשהי. היא ידועה והסטודנטים מיישמים אותה כאילו הייתה זו מסורת מוכרת ומקובלת העוברת משנה לשנה, ממדריך למדריך ומקבוצה לקבוצה. הדבר משתקף בכך שמרבית הסטודנטים מעניקים מתנה סמלית קבוצתית למדריך בסוף השנה ואכן המדריך מוכן לקבלה. המדובר בעיקר במתנה סמלית קבוצתית בסוף השנה מקבוצת המודרכים שלו. ייתכן שהם מביעים שביעות רצון מהמסורת, מהמוסכמות ומהתרבות הללו, או שהם פשוט למדו לקבל מוסכמות אלה.

במחקר עלו שאלות רבות בנוגע למהות המתנה במסגרת הכשרת מורים ומציג כמה נושאים הראויים לדיון ולמחשבה.

מקום המדריך בהכשרה המקצועית

אפשר להתרשם מהיחס המיוחד והמשמעותי המתקיים בין המדריכים הפדגוגיים והמודרכים, דרך הענקת מתנה למדריכים בסוף השנה. הדרכה היא קשר וליווי מקצועיים שבמהלכם נבנה אמון הדדי בין המדריכים והסטודנטים שלהם (פלדמן, 1994). נראה שדברים אלה ברורים כשהסטודנטים חושבים על הענקת מתנה למדריכיהם. אם האמון והקשר לא היו חזקים, למדריכים לא הייתה משמעות בעיני הסטודנטים והם לא היו מותירים רישום בנפשם, ולכן לא היו חושבים להעניק להם מתנה. סטודנטים התייחסו לנקודה זו דרך ביטויים של תודה והערכה למדריכים על הענקתה שלו ועל תרומתו להתפתחות תפקודם האישי והמקצועי – הסיבה שבעטייה הם העניקו לו מתנה.

מתנה מצביעה על נתינה הדדית במסגרת ההדרכה. סטודנטים רבים ציינו כי הם רצו להעניק בחזרה למדריכים על מה שנתן להם, גם אם חלקית. הביטוי במתנה הוא כסמל המוכיח את הדדיות הנתינה. המדריך נותן במהלך ההדרכה תמיכה, סיוע ופיתוח, הסטודנטים חשים בכך ומבקשים להשיב לו באמצעות המתנה, על התפתחותם ושיפור תפקודם.

חיפוש אחר ייחוד

המתנה היא אמצעי למלא צורך בהנצחה, במניעת שכחה ובהשאת רישום בזיכרונו של המדריך. אפשר לפרש זאת על פי אחד הצרכים הבסיסיים בסולם הצרכים של מסלו (Maslow, 1970). בדרך כלל מבקש הפרט להיות ייחודי ומיוחד ולא להישאר שולי, במיוחד בעיני דמויות משמעותיות בחייו. זהו צורך פסיכולוגי עמוק ונורמלי ועל המדריכים להתחשב בכך כאשר הם מחליטים לדחות קטגורית כל מתנה.

אותם סטודנטים מבקשים להישאר בזיכרונו של המדריכים. ייתכן שהם חשים כי אין להם חלק בחיי המדריכים ובמחשבותיהם, משום שלא קיבלו משובים ותמריצים במשך תקופת ההדרכה, ולכן קבלת מתנה בשל הגשמת המטרה הקודמת צריכה לגרום למדריכים לבדוק עם הסטודנטים שלהם את הסיבה לנתינה. עליהם לנצל את ההזדמנות של הענקת המתנה ולהפוך אותה לנושא הדרכתי הבודק את משמעותה, את המטרה בהענקתה ומהיכן נובע הצורך של הסטודנטים להותיר רישום וזיכרון באמצעותה. מדוע הם בוחרים לתת מתנה? הרי יש אמצעים רבים אחרים שבאמצעותם יכול הסטודנט להותיר את רישומו כמו הצטיינות אקדמית ומדעית.

התייחסות למתנה כעניינים חינוכיים ואתיים בהדרכה

אם המדריכים מסרבים לקבל מתנה משיקולים מקצועיים ואתיים שונים, עליהם להפוך את הענקתה לנושא

הדרכתו ובאמצעותו ללמד את הסטודנטים כיצד להתמודד עם תסכול שגורר עמו דחייה. הדבר ישליך בחיוב על התפתחות הפרט ויכולתו להכיל תסכולים עתידיים ולהתמודד עם גבולות בחיים (פוקס-שבתאי ובלנק, 2004; Howard, 1996; Knox, 2008; Zur, 2011).

דרך נושא זה יכול המדריך גם ללמד את הסטודנטים על שמירת גבולות בין הצדדים כאשר הם מעניקים מתנות לא-הולמות בצורה לא-נכונה. הרבה מדריכים מבינים את חשיבות הדין בנושא המתנה, קבלתה ודחייתה. לדעתנו המדריכים צריכים לשמש דוגמה להכשרת המתמחים לתפקידם בעתיד. הצורה שבה יקבלו או ידחו את המתנה היא דוגמה למתמחים ותסייע להם להתמודד עם הנושא כמורים לעתיד.

גבולות בהדרכה והבהרת האתיקה המקצועית

הגבולות עשויים להיות עצמיים, המדריכים קובעים אותם לעצמם כדי להגדיר את יחסיהם עם הסטודנטים. אלה אינם רק הגבולות שהוא דורש מהם כלפיו וכלפי מסגרת ההדרכה. מדריכים רבים התייחסו לנושא הגבולות בהדרכה, דבר המשקף התפתחות מקצועית ואישית ומודעות ברורה לחשיבות הנושא בעבורם, וכן מראה על גיבוש תפיסה מוסרית ואתית על אודות המקובל והראוי החינוכי במסגרת ההדרכה. מודעות זו גדלה ומתפתחת ככל שהם צוברים שנות ידע וניסיון בהדרכה.

ממצאי המחקר הראו מגמה הפוכה להתפתחותם המקצועית של המדריכים בנושא מתנה וגבולות. אצל חלקם הייתה התפתחות מעמדה גמישה ופתוחה שבבסיסה אי-נעימות וקושי להציב גבולות עם הסטודנטים לעמדה ברורה, נחושה ושימת גבולות ללא קושי, ככל שנצברו שנות הניסיון בהדרכה. הדבר בא לידי ביטוי בסירוב של המדריכים לקבל מתנות בעלות ערך או בזמן לא הולם. מדריכים אלה הראו הבנה גדולה לכללי האתיקה המקצועית, וידעו מהו הדבר הנכון שחובה לעשותו, ומהו הדבר הבלתי נכון, שאסור לעשותו, וזה לפי רוח האדם ההגון הישר והמכובד שהדגיש שפיגל (1992).

חלק אחר התפתח בכיוון שונה: מעמדה קשיחה בנושא מתנות וגבולות עם סטודנטים לעמדה גמישה ופתוחה יותר לאחר שהמדריכים גיבשו לעצמם זהות מקצועית חזקה, ברורה ובטוחה עם צבירת שנות ניסיון בהדרכה (פוקס, 2002; ירושלמי וקרן, 2000). חלק מהמדריכים עדיין מסרב לקבל מתנות מתוך עמדה עקרונית, ללא קשר לערכן ולדרך הענקתן. יש לציין כי צוות המדריכים השתתף במסגרת לימודים והשתלמות בהדרכה יחד עם יועצים ומדריכים חיצוניים. נושא הגבולות בין מדריכים וסטודנטים בכל המישורים, תפס נתח נכבד מההשתלמות (מור, 2002), והמדריכים השמיעו קול ברור לפיו עמדתם בנושא השתנתה וכי ההשתלמות השפיעה עליהם. נראה שהמדריכים הם קבוצה מקצועית הפועלת לפיתוח ושינוי עצמי בנושאים מקצועיים המעסיקים אותה.

תלות המדריכים בסטודנטים

לפי חלק משובות המדריכים, כפי שהופיעו במחקר זה, אפשר להסיק כי קיימת מעורבות רגשית המצביעה על תלות של המדריכים בסטודנטים. הדבר בא לידי ביטוי בנוהג של מדריכים להזמין סטודנטים לביתם בעבר. אפשר לשאול האם נוהג זה נמשך והאם המדריכים חושבים לעומק על השלכותיו והשפעתו על התפתחותם המקצועית של הסטודנטים, משום שהוא פוגע בהיבט האידיאלי של הקשר בין המדריכים והסטודנטים שלהם, קשר שאמור להבטיח סביבת הדרכה תקינה ומאוזנת. דוגמה נוספת לתלות של המדריכים בסטודנטים שלהם באה לידי ביטוי בהענקת מתנות סמליות לסטודנטים בסוף שנת ההדרכה. הדבר מצביע על שותפות ומעורבות רגשית גבוהה. יש כאן חשיבות להצלחת ההדרכה, משום שמדריך שאינו מראה התקרבות ואכפתיות כלפי הסטודנטים, נותר קר. עם זאת יש לעמוד על שמירת איזון בכל הקשור לסוג המתנות המוענקות והמילים המצורפות אליהן, בין בכתב ובין בעל פה. מילים אלו צריכות לשקף היכרות עמוקה ומדויקת של הסטודנטים, ויש להקפיד כי לא יהפכו לחרב פיפיות כלפי המדריכים או יכללו ביטויי הערכה עצמית. הן צריכות להיות תיאור של תפקוד הסטודנטים והתפתחות התנהלותם או אמצעי למתן עצות כמו תמיכה ועידוד להמשך הדרך המקצועית בעתיד.

חששות ממתנה

חלק מהמדריכים גילו חששות מקבלת מתנה. חששות מתקשרים לעתים לנקודות תורפה ומספר מדריכים הזכירו ביטויים המעידים על חשש כמו "החשש שלי מקבלת מתנה הוא..." ביטויים כאלה עשויים להצביע על קושי של המדריכים לעמוד מול הסטודנטים ולהבהיר גבולות ויחסים הדדיים. לכן הוא נראה מהוסס וחש אי-נעימות, שמא הסטודנטים יבינו אותו שלא כהלכה אם יקבל את מתנתם. התוצאה היא שהוא מסרב לקבל את מתנתם כדי להימנע ממצב שיחייב אותו לתרוץ ולהסביר את דחיית המתנה או את קבלתה. לדעתנו, המדריכים מחויבים מתוקף אחריותם המקצועית להפוך מצבים כאלה לנושא הדרכה שהסטודנטים יוכלו להפיק מהם תועלת. אם המדריכים מתקשים להבהיר מצבים כאלה, ייתכן שיזדקקו לסיוע ולהכוונה מקצועית מן החוץ במסגרת הדרכה להדרכה, בדומה לזו שקיבל הצוות בשנים קודמות (מור, 2002).

לסיכום ועל אף כל הסוגיות והנושאים שהועלו כאן, יש לציין כי התוצאות מעידות על כך ששיעור גבוה מקרב התלמידים העניק מתנות למדריכים ומעוניין להמשיך בכך, לאות תודה והערכה על המאמץ והעבודה המקצועית. אנו תקווה כי מחקר זה על תוצאותיו ישמש מקור פרקטי ויתרום להתייחסות המדריכים לנושא המתנה ולהפיכתו לסוגיה חינוכית ואתית בהדרכה וכן להתפתחותם של מדריכים וסטודנטים כאחד, ברמה האישית והמקצועית. אנו מאמינות שהסוגיות שעלו במאמר זה, רלוונטיות לכל תחומי ההדרכה החינוכית, החברתית, הסוציאלית, הפסיכולוגית, ובכל תחומי הייעוץ וההנחיה למיניהם. בכל התחומים האלה המדריכים, המנחים, היועצים, הממלאים תפקיד טיפולי, והמעניקים תמיכה אישית וגם בעלי תפקיד הוראתי מקצועי ולרוב גם מעריכים את התפקוד של הקליינטים והמודרכים. בשל מורכבות הקשר בין המדריכים והמודרכים בתחומים אלה, יש להתייחס לחשיבות המתנה משמעותה והשלכותיה, על התהליך ההדרכתי ועל ההתפתחות האישית והמקצועית של המודרכים. מחקר זה נערך על קבוצת משתתפים מהחברה הערבית בארץ ולכן אנו סבורים כי תוצאותיו הן פועל יוצא של ההקשר התרבותי הערבי של הקבוצה (Dwairy, 2006). אין ספק כי יש צורך להגדיל את מספר הנבדקים בקבוצת המחקר ולהרחיבו למחלקות ולמכללות ערביות אחרות בארץ. כמו כן חשוב לקיים מחקר דומה במחלקת ההכשרה היהודית במכללה, כדי לעמוד על ההבדלים התרבותיים בנושא המתנה וההתייחסות אליה.

רשימת המקורות

- אבוהב, א' (1998). חתונת הדמים: מתנות של חפץ ושל כסף בחתונה ישראלית, בתוך א' אבוהב, א' הרצוג, ה' גולדברג וע' מרקס (עורכים) ישראל: *אנתרופולוגיה מקומית* (עמ' 571-594). תל אביב: צ'ריקובר
- אלוני, נ' (1997). אתיקה מקצועית למורים ותפקודם כאליטה משרתת בתוך א' פלדי (עורך) *החינוך במבחן הזמן* (עמ' 383-391). תל אביב: רמות
- אלוני, נ' (2004). *אתיקה מקצועית בשליחותם החברתית של אנשי חינוך*. אוחר ב-14 בפברואר 2014 מאתר האינטרנט של מכללת אורנים: www.oranim.ac.il
- אלמוג'ד בשפה ובתקשורת (1986). ביירות: דאר אלמשרק (ערבית)
- בר-זיו, י' (2009). תפיסת המדריך הפדגוגי את תפקידו בזיקה לסגנונות הקיום. בתוך ד' שקולניק וי' רנד (עורכים), *סגנונות קיום: היבטים עיוניים, מדעיים ויישומיים* (עמ' 224-279). תל אביב: מכון מופ"ת
- הריש, נ' ודעבול, ד' (2013). תפיסת המדריך הפדגוגי את תפקידו בהכשרת מורים ערבים. בתוך א' אגבריה (עורך), *הכשרת מורים בחברה הפלסטינית בישראל: פרקטיקות מוסדיות ומדיניות חינוכית* (עמ' 171-190). תל אביב: רסלינג
- ירושלמי, ח' וקרן, ת' (2000). *בין מדריך למודרך, ירושלים: מאגנס*
- מור, פ' (2000). הדרכה על הדרכה – עקרונות פסיכו-פדגוגיים בהדרכת סגל המדריכים במסלול להכשרת מורים ערביים במכללת דוד ילין, *אלכרמה*, 1, 137-145
- מלאה, ש' (1999). מורה לחיים: מה בין "מורה להוראה" למדריך פדגוגי? תהליך היעשות מדריך פדגוגי – סיפור מקרה. *מעוף ומעשה*, 5, 1-22
- מנדולה, ר' (1997). המשמעות של נתינת וקבלת מתנות בתהליך הטיפול. *חברה ורווחה*, יז, 313-327
- משרד החינוך (1999). תקנון שירות עובדי המדינה. ירושלים: משרד החינוך
- פוקס, א' (2002). *מדריכים מודרכים והדרכה*. תל אביב: צ'ריקובר
- פוקס-שבתאי, א' ובלנק, ש' (2004). *הורים טובים מדי, לדעת לחבק, לדעת לדווש*. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן
- פלדמן, א' (1994). הדרכה. בתוך *הדרכת מורים – אסופת מאמרים*. ירושלים: משרד החינוך והתרבות
- צדוק, א' (2001). הוראת האתיקה בקורסי הכשרה לעובדי הגיל הרך בישראל. אתר "תכנית שוורץ" – המרכז הלימודי לגיל הרך, האוניברסיטה העברית. אוחר ב-14 בפברואר 2014
- http://earlychildhood.huji.ac.il/Multimedia/upl_doc/teaching%20ethics.pdf
- קרן, ת' (2000). מהי הדרכה: דילמות, גישות ודגמים. בתוך *הדרכה בפסיכותרפיה*. ירושלים: מאגנס
- שקדי, א' (2006). *מלים המנסות לגעת – מחקר איכותני – תיאוריה וישום*. תל אביב: רמות
- שקדי, מ' (1998). *ללמד מורים הקשבה טוטאלית*. תל אביב: אוצר המורה
- Barnett, J. & Barteck, K. (2009). Thanks, That's Just What I wanted: Psychotherapy, Gifts and Ethical Practices. *Independent Practitioner*, Spring, 73-77
- Brendel, D.H., Chu J., Radden, J., Leeper, H., Pope, H.G., Samson, I., Tsimprea, G., & Bodkin, J.A. (2007). price of a gift: an approach to receiving gifts from patients in psychiatric practice. *Harvard Review of Psychiatry*, 15(2): 43-51
- Dwairy, M. (2006). *Culturally sensitive counseling and psychotherapy: Working with Arabic and Muslim clients*. New York: Teachers College Press
- Herlihy, B. & Corey, G. (1997). *Boundary issues in counseling: Multiple roles and responsibilities* (pp. 100-109). Alexandria, VA: American Counseling Association.

- Howard, B.J. (1996). Adjusting parents on discipline: What works?. *Pediatrics*, 98(4), 809-815
- Hundert, E.M. (1998). Looking a gift horse in the mouth: The ethics of gift-giving in psychiatry. *Harvard Review of Psychiatry*, 6(2), 114-117
- Knapp, S.J. VandeCreek, L.D. (2006). *Practical ethics for psychologists: A positive approach*. Washington, DC: American Psychological Association
- Knox, S. (2008). Gifts in psychotherapy: Practice review and recommendations. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 45(1), 103-110
- Knox, S., DuBois, R., Smith, J., Hess, S.A., & Hill, C.E. (2009). Clients' experiences giving gifts to therapists. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 46, 350-361
- Knox, S., Hess, S.A., Williams, E.N., Hill, C.E. (2003). Here's a little something for you: How Therapists respond to client gift. *Journal of Counseling Psychology*, 50(2), 199-210
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. N.Y.: Harper & Row
- Meares, R. & Anderson, J. (1993). Intimate Space: On the developmental significance of exchange. *Contemporary Psychoanalysis*, 29, 595-612
- Odell, S.J. & Wang, J. (2002). Mentored learning to teach according to standards- based reform: A critical review. *Review of Educational Research* 72(3), 481-546
- Saad, G. & Gill, T. (2003). An Evolutionary Psychology Perspective on Gift-giving among Young Adults. *Psychology & Marketing*, 20(9), 765-784
- Silber, A. (1969). A Patient's Gift: Its Meaning and Function, *Int. Journal Psycho-Anal*, 50, 335-341
- Skinner, B.F. (1968). *The technology of teaching*, NY: Appleton Century Crofts
- Spandler, H., Burman, E., Goldberg, B., Margison, F., & Amos, T. (2000). A Double edged Sword: Understanding Gifts in Psychotherapy. *European Journal of Psychotherapy, Counseling and Health* 3(1) 77-101
- Stein, H. (1973). The gift in therapy. In K.M. Ruitenbeek (Ed), *The analytic situation and the therapist communication* (pp. 70-77). Chicago: Aladine
- Zur, O. (2007). *Boundaries in Psychotherapy: Ethical and Clinical Explorations*. Washington, DC: APA Books
- Zur, O. (2011). *Gifts in Psychotherapy*. Retrieved at Februar 14 2014 from:
<http://www.zurinstitute.com/giftsintherapy.html>.

נספחים

שאלון לסטודנט בהדרכה הפדגוגית

מסלול: _____
גיל: _____
מין: _____
דת: _____
התמחות: _____
שנה: _____

1. האם נתת מתנות למדריך שלך?
באופן אישי:
באופן קבוצתי:
כמה?
מהם סוגי המתנות, תן דוגמאות:
2. האם סירב פעם המדריך שלך לקבל מתנה מהמודרכים שלו?
למה?
3. איזה סוג מתנות אתה מעניק יחד עם קבוצת המודרכים לבית הספר בתום שנת הלימודים או באירועים מיוחדים?
4. מדוע אתה או קבוצת ההדרכה נותנים מתנה למדריך?
5. האם יצא לך לקבל מתנות מבית הספר?
מה למשל?
6. מה העמדה שלך כיום לגבי נתינת מתנות למדריך שלך בסוף השנה או באירועים מיוחדים?
7. האם חל שינוי בתפיסה שלך כלפי מתנות למדריך לבית הספר לאורך תקופת הלימודים שלך במכללה? תן דוגמאות:

שאלון למדריך הפדגוגי

מסלול: _____
גיל: _____
שנות ותק בהדרכה: _____
דת: _____
התמחות: _____
מספר מודרכים: _____
שנתון המודרכים: _____

1. האם קבלת מתנות מהמודרכים שלך?
כמה?
מה הם סוגי המתנות? תן דוגמאות:
מה הן המתנות שהשפיעו עליך יותר, שנגעו ללבך?
אילו מתנות לדעתך לא היו מתאימות מבחינת העיתוי או הערך? תן דוגמאות:
2. האם סירבת פעם לקבל מתנה מהמודרכים שלך? למה?
3. מה אתה מעדיף מתנה אישית ממודרך אינדיווידואלי או מקבוצה שלמה בהדרכה? מדוע?
4. איזה סוג מתנות אתה מעדיף אם בכלל, אישיות או סמליות?
5. איזה סוג מתנות אתה מעניק יחד עם קבוצת המודרכים לבית הספר בתום שנת הלימודים או באירועים מיוחדים?
6. האם יצא לך לקבל מתנות מבית הספר? מה למשל?
7. מה העמדה שלך כיום לגבי קבלת מתנות מהמודרכים בסוף השנה או באירועים מיוחדים?
8. האם יש לך חששות ממתנות בכלל או ממתנות יקרות ערך מהסטודנטים שלך?
9. האם חל שינוי בתפיסה שלך כלפי מתנות מהמודרכים לאורך שנות הוותק בהדרכה? תן דוגמאות:

The Attitude of Professional pedagogical Instructor and his Students to Gifts in pedagogical supervision.

Diana Daaboul and [Khansaa Diab](#)

This study aims to shed light on the attitudes of the meaning and importance of gifts for the instructors and their students in teacher training framework, as part of the considerations and interactions of pedagogic guidance that fall between teaching and treatment. The study focuses on students and pedagogic instructors in the Department of Special Education for the Arab Sector, at the David Yellin Academic College of Education in Jerusalem.

The findings show that students internalized the meaning of a gift and agreed to give the guide a symbolic gift in their name at the end of the year, as an expression of their recognition, appreciation and fondness and as a souvenir on concluding the instruction. The discussion refers to many questions regarding the essence of the gift in the framework of teacher training and guidance in particular, and in any instruction, counseling or guidance frameworks, in the educational or social domains.